

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-38-2-94-100>

СКЛАДНІ СОЦІАЛЬНІ ОБСТАВИНИ ДИТИНИ: ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ

Євдокименко Т.В.

COMPLEX SOCIAL CIRCUMSTANCES OF THE CHILD: TO THE QUESTION OF CLASSIFICATION

Evdokimenko T.V.

У статті надано авторське визначення та охарактеризовано специфіку поняття «складні соціальні обставини дитини». У процесі дослідження встановлено соціально-правовий зв'язок із тими факторами, які формують поняття «складні соціальні обставини дитини», з огляду на небезпеки, які впливають на дитину. Розглянуто джерела небезпеки, які формують класифікацію складних соціальних обставин.

Ключові слова: *соціальні права, класифікація, джерела небезпеки, складні соціальні обставини, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.*

Постанова проблеми. Проблеми правового забезпечення прав дитини у соціальному праві насамперед опосередковуються рядом тих проблем, які витікають із неможливості ідентифікації складних соціальних обставин дитини в частині їх видової класифікації. Адже як уявляється, саме від прогалин права у цьому аспекті, втрачається правовий зв'язок із не стільки юридичними фактами та благами людини, що формують той чи інший вид права, а, насамперед із логікою та послідовністю законодавця. Бо саме у такому разі, підстави для виникнення правовідносин по забезпеченні прав дитини, яка опинилася у складних соціальних обставинах нівелюється, як наслідок – виникнути такі правовідносини з орієнтацією на охорону та захист у компетентних осіб не можуть. Це і становить проблему, вирішення якої слід намагатися досягти у даному дослідженні.

Аналіз досліджень. Проблемами охорони та захисту прав дитини у соціальному

праві переймалися чи мало вчених, дослідників, практиків. Серед них, можливо вказати на М.І. Іншина, М.Б. Мельник, Д.І. Сіроха та Р.І. Коваленко, М.В. Комарницька, тощо. Натомість, питання з'ясування складних соціальних обставин в контексті класифікації таких, нажаль, ні.

Мета статті. За таких обставин, постає за необхідне дослідити проблеми видової характеристики складних соціальних обставин дитини, що як наслідок призведе до визначення відповідної доктринальної класифікації таких обставин.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблеми охорони та захисту прав дитини у соціальному праві з'ясування складних соціальних обставин в контексті їх класифікації, слід насамперед звернути увагу на чинне законодавство. Так, чинне законодавство про охорону дитинства містить термін складні життєві обставини. Зокрема, Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII (*надалі* – Закон від 17 січня

2019 року № 2671-VII) [1], визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Одночасно, наведемо термінологію, якою оперує законодавець. Так, за Законом від 17 січня 2019 року № 2671-VII визначено наступне трактування складних життєвих обставин, а, зокрема:

15) складні життєві обставини – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.

Одночасно, законодавець звертає увагу на чинники, що можуть зумовити «складні життєві обставини», а саме:

- а) похилий вік;
- б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- г) інвалідність;
- д) бездомність;
- е) безробіття;
- є) малозабезпеченість особи;
- ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- і) жорстоке поводження з дитиною;
- ї) насильство за ознакою статі;
- й) домашнє насильство;
- к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;

л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією;

Слід звернути увагу й на зміст іншого нормативно-правового акту. Так, Наказ Мінсоцполітики України «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» [2] визначає, як обставини, виявлені за результатами оцінки потреб, внаслідок яких сім'ї (особи) не можуть самотійно піклуватися про особисте/сімейне життя та брати участь у суспільному житті.

Як бачимо, єдиного визначення терміна складні життєві обставини немає. Як наслідок, правове регулювання, охорона прав, свобод та інтересів, які мають унікальні по своїй структурі особливості статусу – не доведені, відсутні, немає диференціації складних соціальних обставин дитини. Проте спільне, що об'єднує ці терміни є те, що об'єктивно існують небезпеки певного виду, внаслідок дії яких особа не може самотійно їх подолати. Вважаємо, з точки зору науки соціального права, з метою мінімізації негативних наслідків чи їх усунення більш детально необхідно розглядати ті небезпеки, які створює людина, соціум. Відчуття небезпеки є глибоко індивідуальним для кожної людини, залежить, перш за все, від рівня соціального й духовного розвитку особистості, ситуації, в якій опинилась людина, суспільного положення, матеріального статку, які позитивно чи негативно впливають на її світосприйняття. Вважаємо, що складні соціальні обставини вони всі прямо чи опосередковано зводяться до порушення, невизнання чи оспорювання соціальних прав, цінностей, інтересів, нівелюють соціальний статус дитини. Однозначно, дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування. Беручи до уваги, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року

і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року [3], та визнана в Загальній декларації прав людини [4], в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, в статтях 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, в статті 10) [5], а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей, очевидно, що найкращою умовою для життя, захисту і розвитку дітей, природним середовищем є сім'я. Зусилля громади повинні бути спрямованими на благополуччя і добробут сім'ї, створення умов для захисту її прав та прав дітей у самій родині.

Наразі, через складну соціально-економічну ситуацію в державі, батьки вимушені їхати на заробітки, залишати дітей на бабусь, інших родичів. Діти, по суті, у такому випадку позбавлені батьківського піклування – соціальні сироти, що потенційно створює загрозу їх життю чи здоров'ю та порушує права дитини на батьківське піклування. Діти не повинні відчувати себе самотніми, покинутими. Більшість фахівців-психологів у питаннях щодо здорового психо-емоційного розвитку дитини сходяться у єдиній думці – дитина повинна мати одне базове почуття, яке забезпечуватиме їй комфорт і безпеку в цьому світі. Ним є любов, у дитини є безпечно місце – це її сім'я та дім. Найкраще, що батьки можуть зробити для своєї дитини, – це забезпечити їй почуття потрібності та безпеки у колі найрідніших. Більш складною в цьому сенсі є ситуація у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних сім'ях, чи дитячих будинках, де непоодинокими випадками є факти жорстокого поводження з дітьми, прояви насильства.

Непоодинокі випадки торгівлі дітьми, коли, рятуючись від жорстокої поведінки батьків, вихователів саме діти стають «живим товаром» для дорослих злочинців. Постанова

Кабінету Міністрів України «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» (від 10 липня 2006 р. № 952) дає можливість долучитися до міжнародно-правового механізму впорядкованого повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують за кордоном. Ще один важливий документ, що захищає права та інтереси дитини є Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» (від 3 серпня 2006 р). Ратифікація Конвенції є свідченням про готовність України дотримуватись міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав дітей, зокрема дітей, що постраждали від насильства.

Норми Конституції України визначають та гарантують охорону і захист прав дітей у нашій державі. У статті 52 вказано, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Сімейний кодекс України визначає основні засади шлюбу, права та обов'язки батьків, дітей та інших членів сім'ї, а також окреслює правові наслідки щодо невиконання ними цих обов'язків та порушення прав. Основні обов'язки батьків щодо виховання дітей визначені у статті 150 даного кодексу, відповідно до якої батьки, зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, а також її поважати. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання, та застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Відповідно до норм сімейного законодавства сама дитина, у разі порушення її прав та інтересів, може звернутися за їх захистом до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а у разі досягнення чотирнадцятиліття – безпосередньо до суду.

Порушення прав та інтересів дитини та жорстоке поводження з нею, за сімейним законодавством може бути підставою для позбавлення батьківських прав (стаття 164 дає вичерпний перелік таких підстав). Слід зауважити, що, коли судом при розгляді справ про позбавлення батьківських прав буде виявлено у діях батьків або одного з них ознаки злочину, правовідносини переходять з ініціативи суду у сферу кримінального законодавства. Так, Кримінальним кодексом України визначаються види злочинів, які пов'язані із жорстоким поводженням з дітьми, зокрема, умисне вбивство дітей; доведення дітей до самогубства; нанесення тілесних ушкоджень; побої та мордування; катування; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини тощо.

Також, відповідно до статті 170 Сімейного кодексу України суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини, жорстокого поводження з дитиною, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам – за їх бажанням або органів опіки та піклування.

У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків. Проте такі дії повинні бути вкрай професійними, адже найбільший страх дитини – це страх сепарації, тобто відділення від рідних.

Норми Закону України «Про охорону дитинства» від 24.04.2001, «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насиль-

ства в сім'ї або невиконання захисного припису» від 15.05.2003р. спрямовані на забезпечення прав та інтересів дітей та запобігання жорстокому поводженню з ними.

Проте непоодинокі випадки, коли негативного ставлення до себе зазнають діти-сироти, позбавлені сімейної опіки, з боку вчителів, вихователів і ровесників із повних сімей (масової школи). Таке ставлення є причиною закономірного розвитку в них афекту неадекватності, провокує неправильне сприймання самих себе, що руйнівно позначається на психологічному розвитку дитини-сироти, а саме формується віктимна поведінка дітей-сиріт. Тому діти-сироти не рідко зазнають різного роду насильства, стають об'єктом сексуальної експлуатації, ведуть аморальний спосіб життя. Розвиток дітей-сиріт, які виховуються в інтернатах створює обмеження для її входження в ширше соціальне оточення, зумовлює розвиток ущербності, знижує активне ставлення до життя, призводять до віктимності, тобто ризику стати жертвою злочину. Або ж діаметрально протилежна ситуація, коли відсутність сімейного виховання дітей-сиріт, випадки неправомірного, злочинного ставлення вихователів, прийомних батьків, опікунів тощо; недостатня соціальна захищеність; недостатність уваги з боку суспільства (соціальна занедбаність); ігнорування або неадекватні методи впливу та відсутність допомоги з боку вихователів (педагогічна занедбаність) призводять до прогресування девіантної поведінки дітей-сиріт [6].

Серед соціальних чинників правопорушень можна виділити: а) загострення соціальних проблем в українському суспільстві (зниження рівня життя, забезпечення житлом, зростання проблеми зайнятості та працевлаштування, тощо); б) неефективну роботу соціально-культурних закладів, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля дітьми-сиротами; в) недосконале законодавство щодо соціального захисту дітей в кризо-

вих станах; г) недоліки, низький рівень дитячої психології працівників правоохоронних органів; д) низький рівень правової, педагогічної культури населення; е) криміналізація культури, у тому числі дитячої і молодіжної; є) поширення зловживання алкоголем, наркотичними речовинами; ж) брак можливостей отримати соціально-психологічну допомогу чи відсутність культури звернень за такою допомогою, тощо [7].

Таким чином, із вище викладеного зрозуміло, що в Україні діють основні закони щодо захисту прав дитини відповідно до вимог міжнародного права, наявне нормативно-правове забезпечення протидії насильству в сім'ї. Проте через ряд об'єктивних і суб'єктивних чинників не налагоджений дієвий механізм боротьби з різними негативними явищами. Тому, безумовно, існують соціальні небезпеки, тобто соціальні явища, соціальні процеси, об'єкти, здатні за певних умов завдати шкоди інтересам дитини, її здоров'ю чи навіть життю, чи сім'ям, які в першу чергу забезпечують життєдіяльність дитини.

Джерела небезпеки, як складові соціальних ризиків, можуть бути як матеріальні, так і не матеріальні. Соціальні джерела небезпеки/соціальних ризиків за «вражаючим» фактором умовно можна поділити на:

1) спричинені низьким духовним та культурним рівнем: бродяжництво, проституція, п'янство, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, злочинність тощо;

2) спричинені низьким рівнем економічного розвитку держави, недосконалістю трудового та соціального законодавства, злочинною недбалістю, безконтрольністю та безвідповідальністю, не професіоналізмом, корупованістю посадових осіб: безробіття, соціальна незахищеність працівників, безоплатне використання найманої праці, страйки, повстання, трудова міграція, булінг, мобінг;

3) спричинені пропагандою насилля, впливом на свідомість та підсвідомість засо-

бами масової інформації та спеціальними технічними засобами: інтернет-ігри, що призводять до суїциду, неконтрольованих випадків агресії серед підлітків;

4) спричинені порушенням норм міжнародного права, посягання на територіальну цілісність та недоторканість держав: збройні конфлікти, тероризм, захоплення територій держави, міжнаціональні конфлікти тощо.

Отже, проаналізувавши соціальні джерела, у яких визначаються чинники, що формують «складні соціальні обставини» для дитини, можна дійти **висновку** стосовно того, що вони формують фактори соціальних ризиків, соціально-несприятливих обставин, які пов'язані із:

- статусом особи;
- способом життя, сімейними традиціями та звичаями дитини, членів їх сім'ї;
- формою та способом навчання дитини;
- формою проведення дозвілля, тощо.

Ці фактори впливають із особистих немайнових прав, перебувають у тісному зв'язку із їх обмеженнями, порушеннями, та є підставою для забезпечення охорони та захисту прав дитини за конкретною класифікуючою соціальний ризик обставиною.

Література:

1. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. Верховна Рада України. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
2. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. Верховна Рада України: Наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 р, № 318. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16>
3. Декларація прав дитини: Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. Верховна Рада України: URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384
4. Загальна декларація прав людини. Принята і провозглашена в резолюції 217 А (III) Генеральної Ассамблеї от 10 декабря 1948 года. Верховна Рада України: URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Верховна Рада України: URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

6. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. К., 2006. 88 с.

7. Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Методичні матеріали / За заг. ред. В.П. Лютого. – К.: Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, 2005. 104 с.

8. Сімейний кодекс України: Закон від 10 січня 2002 року № 2947-III. Верховна Рада України: URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

Reference:

1. Pro sotsial'ni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17 sichnya 2019 roku # 2671-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

2. Pro zatverdzhennya Derzhavnoho standartu sotsial'noho suprovodu simey (osib), yaki перебувають у складних з життєвих обставинах. Verkhovna Rada Ukrainy: Nakaz Ministerstva sotsial'noyi polityky Ukrainy vid 31.03.2016 r, # 318. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16>

3. Deklaratsiya prav dytyny: Prynyata rezolyutsiyeyu 1386 (KhIV) Heneral'noyi Asambleyi OON vid 20 lystopada 1959 roku. Verkhovna Rada Ukrainy: URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384

4. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny. Prynyata y provoz'hlashena v rezolyutsyy 217 A (III) Heneral'noyi Assambleyi ot 10 dekabrya 1948 hoda. Verkhovna Rada Ukrainy: URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

5. Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsial'ni i kul'turni prava. Prynyato 16 hrudnya 1966 roku Heneral'noyu Asambleyeyu OON. Verkhovna Rada Ukrainy: URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

6. Bondarchuk O. I. Psykholohiya deviantnoyi povedinky: Kurs lektsiy. K., 2006. 88 s.

7. Innovatsiyi v roboti z resotsializatsiyi nepovnolitnikh, zasudzhenykh do pokaran', ne pov'yazanykh z pozbavlennyam voly: Metodychni materialy / Za zah. red. V.P. Lyutoho. – K.: Derzhavna sotsial'na sluzhba dlya sim'yi, ditey ta molodi, 2005. 104 s.

8. Simeynyy kodeks Ukrainy: Zakon vid 10 sichnya 2002 roku № 2947-III. Verkhovna Rada Ukrainy: URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

Евдокименко Т.В. Сложные социальные обстоятельства ребенка: к вопросу о классификации. – Статья.

В статье дано определение автора и дано конкретное понятие «сложные социальные обстоятельства ребенка». В ходе исследования устанавливается социально-правовая связь с факторами, которые формулируют концепцию «сложных социальных обстоятельств ребенка» с учетом опасностей, влияющих на ребенка. Рассмотрены источники опасности, которые формируют классификацию сложных социальных обстоятельств.

Исследование также выявило факторы, которые имеют отношение к социальным рискам, социально неблагоприятным обстоятельствам, которые связаны с:

- статус человека;
- образ жизни, семейные традиции и обычаи ребенка, членов его семьи;
- форма и методика обучения ребенка;
- форма отдыха и т. д.

Доказано, что эти факторы проистекают из личных неимущественных прав, тесно связаны с их ограничениями, нарушениями и являются основанием для обеспечения защиты и защиты прав ребенка при определенных обстоятельствах классификации социального риска.

Также было установлено, что источники опасности как составляющие социальных рисков могут быть как материальными, так и нематериальными. Социальные источники опасности / социальные риски можно условно разделить на:

1) вызванные низким духовным и культурным уровнем: бродяжничество, проституция, пьянство, алкоголизм, наркомания, токсикомания, преступность и т. Д.;

2) вызванные низким уровнем экономического развития государства, несовершенством трудового и социального законодательства, преступной халатностью, неконтролируемым и безответственным, непрофессионализмом, коррупцией чиновников: безработица, социальная незащищенность работников, свободное использование наемного труда, работа;

3) вызванные пропагандой насилия, воздействия на сознание и подсознание средствами массовой информации и специальными техническими средствами: интернет-играми, которые ведут к самоубийству, неконтролируемыми случаями агрессии среди подростков;

4) вызванные нарушениями норм международного права, посягательствами на территориальную целостность и неприкосновенность госу-

дарств: вооруженными конфликтами, терроризмом, захватом территорий государства, межэтническими конфликтами и т. Д.

Ключевые слова: социальные права, классификация, источники опасности, сложные социальные обстоятельства, дети-сироты, дети, лишённые родительской опеки.

Evdokimenko T.V. Complex social circumstances of the child: to the question of classification. — Article.

The article defines the author's definition and describes the specific concept of "difficult social circumstances of the child". In the course of the research, a social and legal link is established with the factors that formulate the concept of "difficult social circumstances of the child" in view of the dangers affecting the child. The sources of danger that form the classification of complex social circumstances are considered.

The research also identified factors that are relevant to social risks, socially disadvantaged circumstances, which are related to:

- the status of the person;
- the lifestyle, family traditions and customs of the child, their family members;
- the form and method of teaching the child;
- a form of leisure, etc.

These factors have been proven to derive from personal non-property rights, are closely related to their limitations, violations, and are grounds for ensuring the protection and protection of the rights of the child under a specific social risk classification circumstance.

It has also been identified that sources of danger, as components of social risks, can be both material

and non-material. Social sources of danger / social risks can be roughly divided into:

1) caused by low spiritual and cultural levels: vagrancy, prostitution, drunkenness, alcoholism, drug addiction, substance abuse, crime, etc;

2) caused by low level of economic development of the state, imperfection of labor and social legislation, criminal negligence, uncontrolled and irresponsible, not professionalism, corruption of officials: unemployment, social insecurity of workers, free use of hired labor, work ;

3) caused by propaganda of violence, influence on consciousness and subconsciousness by mass media and special technical means: internet games that lead to suicide, uncontrolled cases of aggression among teenagers;

4) caused by violations of norms of international law, encroachment on the territorial integrity and inviolability of states: armed conflicts, terrorism, seizure of territories of the state, inter-ethnic conflicts, etc.

Keywords: social rights, classification, sources of danger, complex social circumstances, orphans, children deprived of parental care.

Авторська довідка:

Євдокіменко Т.В. – юрист I категорії Центру проблем імплементації європейського соціального права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття надійшла до редакції 09 грудня 2019р.